

ASOSIY VOSITALAR HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA
TAKOMILLASHTIRISH

Bo'ka 2-son texnikumi bosh o'qituvchisi:

Turg'unboyeva Zamira Abdivaitovna

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada asosiy vositalar hisobini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida takomillashtirish masalalari tadqiq etiladi. IAS 16 “Asosiy vositalar” standarti talablari asosida asosiy vositalarni tan olish, dastlabki va keyingi baholash, amortizatsiya hisoblash hamda moliyaviy hisobotlarda aks ettirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida asosiy vositalar hisobini xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonidagi muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: asosiy vositalar, IAS 16, amortizatsiya, qayta baholash, moliyaviy hisobot, xalqaro standartlar.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida asosiy vositalar muhim ishlab chiqarish omili hisoblanadi. Ularning to‘g‘ri baholanishi, hisobga olinishi va moliyaviy hisobotlarda haqqoniy aks ettirilishi korxonaning moliyaviy holati va iqtisodiy samaradorligini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, asosiy vositalar hisobini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida takomillashtirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda asosiy vositalar hisobini IAS 16 talablari asosida yuritish moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va qiyosiyligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi.

Asosiy vositalarning iqtisodiy mazmuni va tasnifi. Asosiy vositalar — bu korxona tomonidan ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish yoki boshqaruv faoliyatida foydalaniladigan hamda bir yildan ortiq muddat davomida iqtisodiy manfaat keltiradigan moddiy aktivlardir. IAS 16 ga muvofiq, asosiy vositalar quyidagi shartlar asosida tan olinadi:

- kelgusida iqtisodiy manfaatlar olinishi ehtimoli mavjud bo‘lsa;
- aktivning qiymati ishonchli baholanishi mumkin bo‘lsa.

Asosiy vositalar ishlab chiqarish binolari, inshootlar, mashina va uskunalar, transport vositalari hamda boshqa uzoq muddatli moddiy aktivlarni o‘z ichiga oladi.

Asosiy vositalarni dastlabki baholash va tan olish

IAS 16 talablariga ko‘ra, asosiy vositalar dastlabki tan olishda ularni sotib olish yoki qurish bilan bog‘liq barcha xarajatlar summasida baholanadi. Ushbu xarajatlarga sotib olish bahosi, bojxona to‘lovlari, yetkazib berish, o‘rnatish va ishga tushirish bilan bog‘liq xarajatlar kiradi.

Milliy amaliyotda ayrim hollarda asosiy vositalarni baholashda barcha tegishli xarajatlarning to‘liq hisobga olinmasligi moliyaviy hisobotlarda aktivlar qiymatining past aks ettirilishiga olib kelmoqda.

Asosiy vositalarni milliy va xalqaro standartlarda tan olinishi taqqoslama jadvali¹

1-jadval

A spekt	Milliy standartlar (O‘zbekiston)	Xalqaro standartlar (IAS 16)
Tan olish mezonlari	Aktiv korxona balansida ro‘yxatga olingan va foydalanuvchi qiymati ishonchli baholangan bo‘lishi kerak.	Aktivdan kelgusida iqtisodiy foyda olinishi ehtimoli mavjud bo‘lishi va uning qiymati ishonchli baholanishi kerak.
Tan olish va dastlabki baholash	Faoliyatga kiritilgan xarajatlar asosida (sotib olish yoki qurish qiymati) hisobga olinadi. Barcha bevosita xarajatlar hisobga olinmay qolishi mumkin.	Faoliyatga kiritish xarajatlari (sotib olish narxi, bo‘xona to‘lovlari, yetkazib berish va ishga tushirish xarajatlari) qo‘shib hisoblanadi.
Qayta baholash	Kamdan-kam qo‘llaniladi yoki standartda aniqlanmagan.	Qayta baholash modeli mavjud; aktivlar bozor qiymati asosida baholanadi.
Amortizatsiya hisoblash	Foydali xizmat muddati va tanlangan usulga qarab, ko‘pincha chiziqli usul qo‘llaniladi.	Aktivning foydali xizmat muddati va kutilayotgan iqtisodiy foydasiga mos amortizatsiya usuli tanlanadi (chiziqli, kamayib boruvchi, ishlab chiqarish hajmi asosida).
Moliyaviy hisobotda aks ettirish	Balansda tarixiy qiymat asosida ko‘rsatiladi; izohlar minimal.	Balansda aktivning balans qiymati, amortizatsiya, qayta baholash natijalari, qiymat pasayishi batafsil izoh bilan ko‘rsatiladi.
Hisob siyosati talabi	Korxona ichki siyosatiga qarab tanlanadi, standartlarda qat’iy mezon yetarli emas.	Hisob siyosati barcha korxona bo‘ylab izchil va IFRS talablariga mos bo‘lishi majburiy.

¹ Buxgalteriya hisobining xalqaro standart 16-sonli

Qimmatli qog‘ozlar va ijaraga olingan aktivlar	Tan olinmaydi yoki alohida hisoblanadi.	Agar aktiv ijara asosida olingan bo‘lsa, foydalanish huquqi aktivlari sifatida tan olinadi (IFRS 16 bilan bog‘liq).
--	---	---

Asosiy vositalarni keyingi baholash va amortizatsiya.

IAS 16 asosiy vositalarni keyingi baholashda ikki modelni nazarda tutadi:

- dastlabki qiymat (cost) modeli;
- qayta baholash (revaluation) modeli.

Amortizatsiya aktivning foydali xizmat muddati davomida tizimli ravishda hisoblanadi. Xalqaro standartlarda amortizatsiya usulini tanlashda aktivdan foydalanish xarakteri asosiy mezon hisoblanadi.

Moliyaviy hisobotlarda asosiy vositalarni aks ettirish. Xalqaro standartlarga muvofiq, asosiy vositalar moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotda ularning balans qiymati bo‘yicha aks ettiriladi. Moliyaviy hisobot izohlarida esa asosiy vositalarning harakati, amortizatsiya usullari, qayta baholash natijalari va qiymatning pasayishi bo‘yicha batafsil axborot ochib berilishi lozim.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston amaliyotida asosiy vositalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim hisoblanadi:

- IAS 16 talablarini milliy buxgalteriya standartlariga bosqichma-bosqich integratsiya qilish;
- qayta baholash mexanizmlarini amaliyotga joriy etish;
- buxgalter va auditorlarning malakasini oshirish;
- moliyaviy hisobotlarda axborotni oshkor etish darajasini kengaytirish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, asosiy vositalar hisobini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida takomillashtirish korxonalarining moliyaviy hisobotlarini yanada shaffof va ishonchli qilishga xizmat qiladi. IAS 16 talablari asosida asosiy vositalarni tan olish, baholash va amortizatsiya hisoblash moliyaviy ko‘rsatkichlarning real iqtisodiy mazmunini aks ettirish imkonini beradi.

Xalqaro standartlar asosida qayta baholash modelining qo‘llanilishi asosiy vositalarning bozor qiymatini hisobga olishga yordam beradi hamda aktivlar tarkibi va moliyaviy holatni baholashda aniqroq xulosalar chiqarish imkonini yaratadi. Bu holat, ayniqsa, investitsion qarorlar qabul qilish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy amaliyotda asosiy vositalar hisobini takomillashtirish uchun buxgalteriya hisobi standartlarini xalqaro talablarga uyg‘unlashtirish, mutaxassislarning bilim va malakasini oshirish hamda amaliy qo‘llanmalar ishlab chiqish zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqaro standartlar asosida yuritilgan asosiy vositalar hisobi korxonalarining moliyaviy intizomini mustahkamlashga, aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirishga va xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuvini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, asosiy vositalar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi tizimini rivojlantirishning

muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu jarayon kelgusida iqtisodiyotning barqaror o‘rishini ta’minlashga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. International Accounting Standards Board (IASB). *IAS 16 – Property, Plant and Equipment*. London: IFRS Foundation, 2013.
2. International Accounting Standards Board (IASB). *Conceptual Framework for Financial Reporting*. London: IFRS Foundation, 2018.
3. Kieso, D. E., Weygandt, J. J., Warfield, T. D. *Intermediate Accounting*. 17th Edition. Wiley, 2020.
4. Elliott, B., Elliott, J. *Financial Accounting and Reporting*. 19th Edition. Pearson Education, 2018.
5. Libby, R., Libby, P. A., Short, D. G. *Financial Accounting*. 9th Edition. McGraw-Hill Education, 2019.
6. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. *Buxgalteriya hisobi milliy standartlari*. Toshkent, amaldagi nashr.
7. Soliyev, A. S. *Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.